

Vranglesningens metode

Vinjes kritikk av Bjørnson og Ibsen

Jens-Morten Hanssen

I sitt essay «Om *Brand* av Henrik Ibsen» fra 2008 spør Dag Solstad: Hva var det som skaka sinnene? Hva var det som forårsaka den begeistringa og oppløftelsen som traff det lesende publikumet i Norden i året 1866, da Ibsens *Brand* kom ut? Det kan synes helt feil å begynne dette kapitlet med Solstads *Brand*-essay, for som kjent gikk Solstad til Georg Brandes, Marcus Jacob Monrad og Clemens Petersen – og nettopp ikke til Vinje – for å finne svar på sine spørsmål. Vinje representerer i Solstads essay ei blindgate, eller enda verre: Vinjes *Brand*-lesning peker i ei retning som siden har gjort den opprinnelige begeistringa over *Brand* «nærmest uforståelig» (Solstad 2008 s. 46). For Vinje, skriver Solstad, framsto Brand som «en litt latterlig person, [...] han var overbevist om at Ibsen hadde skrevet en parodi, og etter som det tjuende århundret kom og gikk, har Ibsens Brand framstått for oss som mer og mer frastøtende i all sin totalitære

umenneskelighet» (ibid.). Jeg skal her la Vinje-året 2018 være ei anledning til å snu Solstads *Brand*-essay på hodet. Hva var det Solstad ikke fant hos Vinje? Lette han godt nok?

Solstad kan synes å gjøre seg skyldig i noe man må være på vakt for når det gjelder Vinje: å ta ham for pålydende. I dette kapitlet skal jeg se nærmere på Vinjes litteraturkritikk, nærmere bestemt hans kritikker av Bjørnstjerne Bjørnsons *Arne* fra 1859 og Henrik Ibsens *Brand* fra 1866. Det er veldig sjelden et en-til-en-forhold mellom innhold og form i Vinjes skrifter, heller ikke i hans litteraturkritikk. Glipper denne innsikten, kan det bære galt av sted, som vi skal se. Mitt fokus er tredelt: Jeg vil for det første undersøke Vinjes anmeldelser i kontekst av øvrige kritikere i samtida. For det andre vil jeg belyse Vinje fra et litteraturkritikkhistorisk ståsted, og endelig, for det tredje, peke på hva som særpreger Vinje som litteraturkritiker. Aller først vil jeg imidlertid kort begrunne hvorfor jeg har valgt meg ut Vinjes kritikk av Bjørnson og Ibsen og hva som gjør det nærliggende å undersøke akkurat disse kritiske tekstene i sammenheng.

To verk, én lese måte

Vinjes kritikker av *Arne* og *Brand* ble skrevet med sju års mellomrom, men det er på ingen måte søkt å trekke forbindelseslinjer mellom de to skriftstykkene – Vinje gjør det selv. Anmeldelsen av *Brand* i *Dølen* 8. april 1866 er gjennomsyra av et komparativt blikk. Innledningsvis peker Vinje på Ibsens fortrinn framfor Andreas Munch og Bjørnson, før han drar sammenlikninger mellom konstellasjonene Wergeland/Welhaven og Bjørnson/Ibsen. Halvveis ut i anmeldelsen skriver Vinje så:

Det er ein merkjelig Ting med disse tvo Poeter [Bjørnson og Ibsen], at dei liksom ikki synes at kjenne Grensa millom det Tragiske og det Komiske. Dei meina det aalvorsamt, men midt i

Aalvoret sit maa dei synast for den klokare Mannen skjemtefulle. [...] Bjørnson trur at vera aalvorsam naar han er flirande, og Ibsen trur vist baade her i «Brand» og i Bisp Nicolaus i «Kongsemerne», at vera tragisk naar han verdt skjemtefull. Derfor tok eg i si Tid «Arne» for ei Skalleherming (Parodi) paa Bondelivet, og derfor vilde det vist vera det rettaste at taka «Brand» som eit storslegjet Skjemtedikt (Vinje 1993b s. 188).

Både i litteraturhistorien og i litteraturkritikkhistorien er det skapt presedens for å hevde at Vinje anlegger samme lese måte på *Arne* og *Brand*. I *Norsk litteraturkritikks historie 1870–2010* viser Eirik Vassenden til at Vinje lesar Bjørnsons bondefortellinger som parodier på bondefortellinger og at Bjørnson dermed blir en parodi på seg selv. Og Vassenden legger til: «Ei tilsvarande parodisk-ironisk lesing gjer han også av Ibsen, i ei syredryppande melding av *Brand*» (Furuset, Thon og Vassenden 2016 s. 45). Her baserer Vassenden seg i stor grad på Arild Linnebergs gjennomgang i bind to av *Norsk litteraturkritikks historie 1770–1940* (Linneberg 1992). Å se de to Vinje-tekstene i sammenheng er imidlertid noe allerede Henrik Jæger gjorde i *Illustreret norsk litteraturhistorie* – og mange litteraturhistorikere etter ham (Jæger 1896 s. 539–548). Hensikten min er ikke å imøtegå dette. Men ved sida av en del åpenbare likheter som har med retorikk og stilistiske trekk å gjøre, finnes det også noen påtakelige forskjeller mellom de to kritikkene. Et stikkord her er essayet «Brandpoesi» som Vinje publiserte noen måneder etter den opprinnelige *Brand*-anmeldelsen. Som vi skal se er det ikke uten videre gitt at essayet «Brandpoesi» i det hele tatt handler om Ibsens *Brand*. Like fullt vil jeg argumentere for at essayet sier mye om hvilken type kritiker Vinje er.

Vinjes kritikk av Bjørnsons *Arne* (1859)

La oss først se nærmere på konteksten for Vinjes anmeldelse av *Arne*. I et kortsiktig perspektiv hadde *Arne* et smalere kritisk nedslagsfelt enn *Brand* sju år seinere. Av kjente anmeldelser i trykte publikasjoner i 1859 og 1860 vet vi om sju.¹ Blant disse står Vinjes kritikk i en særstilling på en rekke punkter. For det første var hans kritikk av *Arne* den eneste som var skrevet på landsmål. Vinje gjorde seg først gjeldende som litteraturkritiker i dansk-norsk språkdrakt. Det første skriftstykket av Vinje som sto på trykk var hans anmeldelse av K. O. Knutzens *Christelige Fortællinger* i *Morgenbladet* 3. juli 1847. I løpet av sine åtte år som korrespondent for *Drammens Tidende* fra 1851 leverte han flere litterære anmeldelser, blant annet av Andreas Munchs *Sorg og Trøst* og Ibsens *Hærmændene på Helgeland*. Fra Vinje etablerte *Dølen* i oktober 1858 skrev han imidlertid helt og holdent på landsmål, og fra da av var alt han skrev uløselig knyttet til landsmålsaken.

For det andre var *Dølen* en publikasjonsplattform med en helt særegen profil. «Dølen og eg sjølv er no liksom det sama, maa vita», skrev Vinje i 1863. Seinere uttalte han at «Dølen er eit Menneske og ikkje nokot daudt Blad» (Vinje, referert i Vesaas 2001 s. 180). Mens eksempelvis *Morgenbladet* og *Fædrelandet* var vel etablerte avisbedrifter med et mangfold av skribenter knytta til seg, var *Dølen* et nylig oppstarta enkeltpersonsforetak, ei ukeavis som fungerte som ei lekegrind eller et laboratorium for en skribent aleine. Det ga naturligvis muligheter, men betydde også begrensninger. Målt i antall ord var Vinjes anmeldelse den suverent mest omfattende. Den er nesten fire ganger lengden på Clemens Petersens anmeldelse. I *Dølen* var det ingen konkurranse om hva som skulle få spalteplass. Vinje rydda plass til det han hadde på hjertet. På den andre sida er det liten tvil om at Clemens Petersens anmeldelse nådde langt flere lesere enn

Vinjes. Vinje oppgir selv i et brev at *Dølen* i desember 1858 hadde «over 600 Abonnenter» (Vinje 1969 s. 108). Til sammenlikning hadde *Fædrelandet* på samme tid om lag tre ganger så mange abonnenter.² I tillegg ble Petersens anmeldelse også trykt opp i *Aftenbladet* i Kristiania 14. oktober 1859 – som også deler av Carl Rosenbergs anmeldelse ble seinere. Slik fant de to danske anmeldelsene relativt sett større nedslag enn de norske.

For det tredje skiller Vinjes anmeldelse seg ut på grunn av innholdet i kritikken hans. Innholdssida må imidlertid ses i nær sammenheng med formelle trekk, retoriske grep og stilnivået i kritikken, og fra et litteraturkritikkfaglig perspektiv er Vinjes anmeldelse først og fremst interessant på grunn av dens form. Vinje sier innledningsvis at han, som mange andre roser *Arne*, men «fraa ein djupare Grunn en dei, for eg teker han Arne som ei Skalkherming (Parodi) paa vaart nationale Stræv i Likning med Wessels sokkelaase Kjærleike, daa han ikring aatteti Aar sidan likeins skalkhermde (parodierede) den trutne fransk-tyske Smak». Målformen i fortellinga, hevder Vinje videre, «er eit Mønster paa Skalkherming heilt igjenom» (Vinje 1993a s. 323–324).

I bind to av *Norsk litteraturkritikks historie 1770–1940* gir Arild Linneberg en inngående analyse av Vinjes *Arne*-essay. I framstillingen hans blir Vinje et kroneksempel på kritikeren som essayist. Vinjes litteraturkritikk er kritisk litteratur, hevder Linneberg: «stiliserte retoriske tekster som blottlegger de grepene som gjør dem til litteratur». Vinjes viktigste grep er ironi, sier Linneberg videre. Mer enn en språklig figur er ironi ei holdning, som også er essayistens holdning. Et sentralt formgrep i essayet er paradoksets form. Linneberg karakteriserer Vinjes anmeldelse som slakt, ett av de grundigste i norsk kritikkhistorie, men «et slakt som tar Bjørnson alvorlig, og som tar bondefortellinga alvorlig, gjennom en dobbel forstilling: Vinje later som den er

det reneste vås» (Linneberg 1992 s. 239–240). Vinje viser til at Bjørnsons bondefortellinger motsier seg selv.

Sett i kontekst av samtida framstår Vinje som en motstemme; en som leser *Arne* motsatt av hva alle andre gjør. Et eksempel som viser hvor kontrær Vinjes lesning er i forhold til de øvrige er lesningen av det første kapitlet av *Arne*, hvor ei ansamling trær anført av en enebærbusk får det for seg: «Enn om vi klædde fjellet» (Bjørnson 1858 s. 5). Clemens Petersen kaller åpningskapitlet for «yndigt» og karakteriserer det som «et fuldstændigt lille Mesterværk for sig selv» (Petersen 1859 s. 1). Kapitlet danner mottoet for hele fortellinga, for helt på slutten av boka knyttes det an til åpninga, «thi nu er Fjeldet klædt» (ibid.). Carl Rosenberg peker på det samme: Grunntanken i fortellinga, hevder han, er «sindrigt og poetisk antydet ved det overordentligt smukt fortalte Eventyr, der ligesom danner Ouverturen og hvortil de sidste Ord i Bogen vise tilbage» (Rosenberg 1859 s. 490). Vinje derimot mener at åpningskapitlet er en parodi ingen kan ta feil av og at Bjørnson her slår to fluer i en smekk: «baade dei, som taka slik Barnetale etter Andersen, og dei mange af os, som bruka Wergeland baadi til at baka og bryggja af» (Vinje 1993a s. 325). Vinje peker på at tanken som sådan er fagert uttalt av Henrik Wergeland i sangen «Det er min Sjel en frydfuld Trang at gjæste Norges Dale»; en fager tanke kan imidlertid by en imot når den «hamrast lauvtunn», hevder Vinje og mener at Bjørnson har satt inn kapitlet «til Rædsla baadi for alle deim, som liva af Wergeland, og for deim som herma etter den danske Diktaren Andersen, liksom i det Heile alt tilgjort (affecteret) fær eit drepande Slag» (ibid.).

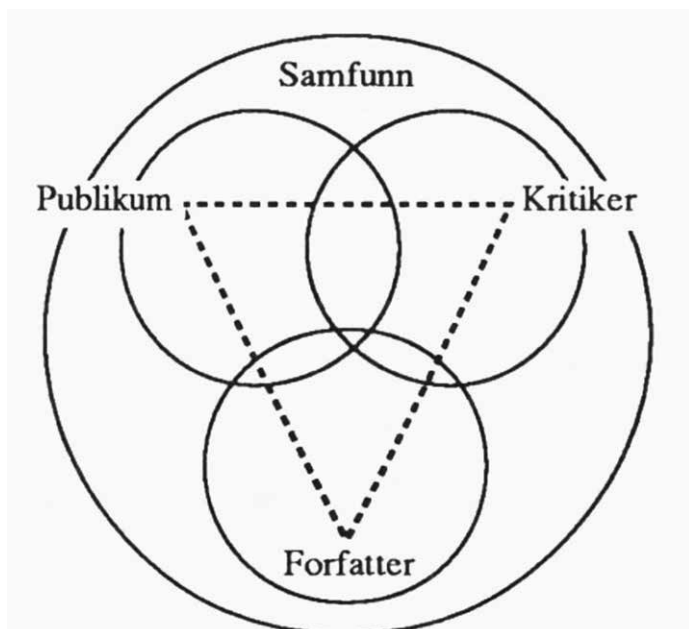
I samtida var Vinje en motstemme, men i ettertid kan man observere at motstemmen, i takt med kanoniseringa av Vinje, har blitt en førende stemme. I tillegg til de nevnte omtalene av Vinjes essay i litteraturkritikkhistoriene til Linneberg, Furuseth, Thon

og Vassenden, er det omtrent ikke skrevet ei eneste framstilling av norsk litteraturhistorie av betydning etter Henrik Jæger som ikke refererer til Vinjes *Arne*-kritikk (Elster 1934 s. 44; Liestøl og Stang 1938 s. 203; Bull mfl. 1960 s. 146–148; Beyer 1995 s. 404; Bjerck Hagen 2019 s. 468–526). Det betyr ikke nødvendigvis at man har slutta seg til Vinje: Ernst Sars mente at anmeldelsen var «vringlet, ondskabsfull og selvmodsigende» (Sars 1912 s. 318). Francis Bull påsto at den var full av «hat og hån» og «ondskapsfull» (Bull mfl. 1960 s. 147, 519). Erik Bjerck Hagen på sin side avviser Vinjes hovedpoeng om at *Arne* er en parodi og hevder at anmeldelsen er «blind for alle kvaliteter som ligger i Bjørnsons romantisk-realistiske fortellerkunst» og at den derfor, «som litteraturkritikk betraktet, må [...] regnes som ganske mislykket» (Bjerck Hagen 2019 s. 482).

Mot slike innvendinger kan man imidlertid innvende at mens de øvrige av de tidligste kritikkene i tiltakende grad har gått i glemmeboka, har Vinjes *Arne*-kritikk fått sin egen virknings- og resepsjonshistorie som går helt fram til våre dager. Bjerck Hagens egne veldokumenterte og grundige faghistoriske gjennomgang i boka om *Norsk litteratur 1830–1875* er jo nettopp et monumentalt bidrag i så henseende (Bjerck Hagen 2019 s. 473–512). Om Vinje synger reint eller ei er ikke nødvendigvis relevant. Poenget er at han er blitt lytta til.

Vinjes kritikk av Ibsens *Brand* (1866)

I 1859 leste Vinje Bjørnsons *Arne* i lys av Johan Herman Wessels parodiske komedie *Kierlighed uden Strømper*. I sin anmeldelse av Ibsens *Brand*, som sto på trykk i *Dølen* 8. april 1866, er det et annet 1700-tallsverk som setter Vinjes lesning i relieff, nemlig satiriske *The Dunciad* av Alexander Pope. Lesemåten var lik, men konteksten for Vinjes anmeldelse av Ibsens *Brand* skiller

Figur 1: Den litterære offentligheten – Duncans modell.

seg på mange måter fra *Arne*-kritikken i 1859. Først og fremst hadde den kritiske resepsjonen av *Brand* et større omfang enn tilfellet var med Bjørnsons fortelling. Utgaven slo ned som en litterær sensasjon da den forelå i midten av mars 1866, og den avfødte en lang rekke anmeldelser i norsk, dansk og svensk presse. Av kritikker som vi vet om kom det elleve bare i løpet av april og mai 1866, og før året var omme var antallet økt til tjue.³ For det andre avfødte *Brand* en debatt som strakk seg ut i tid, den «hurtige» dagskritikken slo over i en «langsommere», mer prinsipiell form for kritikk. Anmeldelsen i april var ikke Vinjes siste ord om Ibsens verk. 6. september fulgte et essay med tittelen «Brandpoesi» hvor Vinje kommenterer debatten som stykket

avfødte på sin helt særegne måte. En sentral stemme i denne debatten var Marcus Jacob Monrad. For Vinje var ikke den eneste som ikke slapp helt taket i *Brand*. Monrad som hadde anmeldt *Brand* i *Morgenbladet* 5. april, fulgte opp med en artikkelserie i fire deler trykt over en periode på tre uker i september 1866. Vinjes «Brandpoesi»-essay og Monrads artikkelserie står i nær relasjon til hverandre og kan ikke forstås uavhengig av hverandre. For det tredje var Vinje ikke lenger en motstemme på samme måte som i 1859. Han var for eksempel ikke den eneste som anla en satirisk forståelse av Brand-karakteren.

«Brandpoesi» og litteraturkritikkens autonomisering

Som Arild Linneberg har påpekt skjer det ei relativ autonomisering av litteraturkritikken omkring midten av 1800-tallet. Kritikken løsriver seg gradvis fra den halvt private, halvt offentlige salong- og kafékulturen og ekspanderer i retning av en større offentlighet omkring de skriftlige mediene: aviser, tidsskrifter og andre trykte publikasjoner. Hugh Duncans modell (figur 1) – her slik den er gjengitt hos Linneberg (1992 s. 60) – viser hvordan forfatter, kritiker og publikum utgjør relativt selvstendige subdomener av den litterære offentligheten (i Habermas' forstand); de er gjensidig avhengige av hverandre, og derfor er autonomien relativ og ikke absolutt. Kritikerer blir et formidlingsledd mellom forfatteren på den ene sida og markedet og publikum på den andre. Men i og med at kritikken har løst seg fra den direkte kommunikasjonsformen som herska i de litterære salongene, vender også kritikken seg inn mot seg selv. Det er dette som skjer høsten 1866, og Vinjes «Brandpoesi»-essay er en god illustrasjon av dette fenomenet.

Essayet har en tredelt struktur, to hoveddeler samt en epilog.

Den første hoveddelen handler om det som har gitt tittelen til essayet, «Brandpoesi», som ifølge Vinje er «Navnet paa den Slags Diktning, som er leid og sinnat og skjeller og smeller paa alt det, som til er og vel so det» (Vinje 1993b s. 212). Navnet, sier Vinje videre, kommer av Ibsens Brand, men Vinje generaliserer på basis av verket, slik at essayet ikke egentlig handler om det spesifikke verket, men om en bestemt type diktning. Den andre hoveddelen som bærer overskrifta «Brandkritikken», derimot, er veldig spesifikk: Den handler ikke i og for seg om *Brand*-kritikken generelt, men spesifikt om Monrads kritikk. Fiffig nok nevnes ikke Monrads navn en eneste gang i løpet av essayet. Han forblir navnløs og refereres til kun som «Philosophen», «den filosofiske Kritiker», «Kritikeren i Morgenbladet» eller «den store 'K'en», slik at det spesifikke på paradoksalt vis får et ikke-spesifikt preg.

Brand-kritikken er her blitt et tekstunivers hvor den opprinnelige objektteksten – det litterære verket som i første omgang ga anstøtet til de kritiske tekstene, Ibsens *Brand* – ikke lenger er premissleverandør og ikke lenger står i sentrum. For det første kan man ikke uten videre identifisere det Vinje kaller «Brandpoesi» med Ibsens verk. Jon Haarberg har brukt karnevalismen som forklaringsmodell på Vinjes forfatterskap, og i hans bok *Vinje på vrangen* tjener nettopp dette essayet som «et karakteristisk eksempel på Dødens travesterende skrivemåte og hans særegne essayistiske karneval» (Haarberg 1985 s. 190). Den første delen av «Brandpoesi» er på mange måter Vinjes egen travesterende og karnevaleske «Skalkeherming» av Ibsens *Brand*. For det andre rykker i den andre delen Monrads *Brand*-kritikk inn på objekttekstens plass. Det er Monrad det siteres fra; det er ubestridelig Monrads skalp Vinje er ute etter å ta.

To antagonistiske lesninger av *Brand* som satire

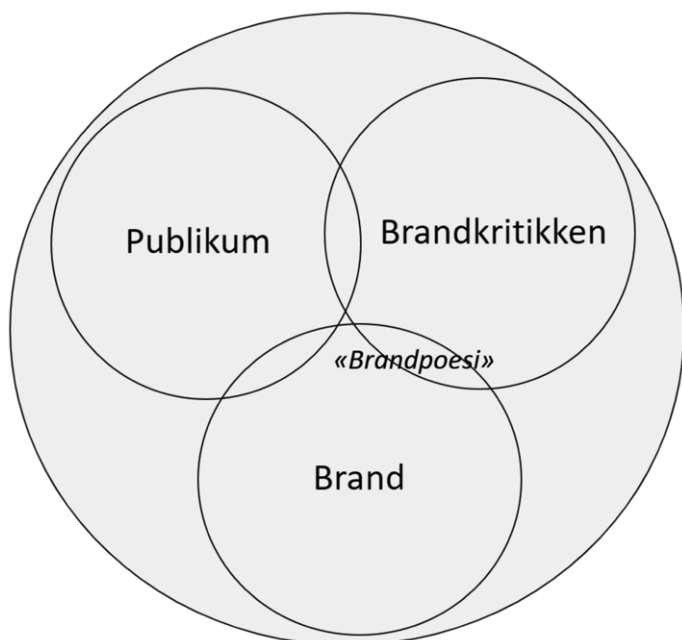
Monrad og Vinje var motstandere fra gammelt av. De sto steilt mot hverandre i målsaken. Da Vinje lanserte *Dølen* i oktober 1858 bestred Monrad i *Morgenbladet* at «Almuesproget» kunne bli «Nationens almindelige og almengyldige literære Meddelelsesmiddel» og mente det sto i strid med «alle Kulturudviklingens Love» (Monrad, referert i Haarberg 1985 s. 36). I artikkelserien i september 1866 leser Monrad *Brand* som en satire over en fordervt tidsalder hvor tingenes orden løper sin undergang i møte. Hva kunst og litteratur angår tolker Monrad målsaken som et tegn på at en gullalder er forbi.

Som et Symptom for Literaturens og Sprogets Vedkommende kunne vi spesielt hos os pege paa det omsiggribende «Maalstræv», hvad enten det gaar ud paa at danne en nivellerende, alle karakteristiske Forskjelle udslettende, paa blot udvortes Hensigtsmæssighed beregnet Almenform, eller paa en snever national Purisme (Monrad 1866).

I «Brandpoesi» siterer Vinje et relativt langt utdrag fra Monrad hvor disse linjene er inkludert, og det er ikke urimelig å tenke seg at det var akkurat her det rykka til i Vinjes penn. Men utover det finnes det også en annen, mer dypereleggende tolkningsmessig årsak til at Vinje rykka ut med essayet sitt. Både Vinje og Monrad leser *Brand* som en satire.

«Det var som Skjemt eg tok det; ellers havde eg slengt Brand'en lukt i Elden», skriver Vinje i den opprinnelige anmeldelsen 8. april.

Som Satire over Villskap i Smak er derimot Diktet stort og gripande. Daa verdt der Samanheng og Styrke i det at han drep si Kone; for det gjerer han, om just ikki likefram med Kniven; [...] daa kjem der Tanke i hans Strid mot «Humanitet» [...]; daa verdt hans siste Stund i Fjellet og Snjoskrida stor; daa verdt denne

Figur 2: «Brandpoesi» plassert i Duncans modell.

Fanatikeren, denne Villstyringen, dette Abstractum, denne «heile» Mannen ein makalaus Spott over Tidens romantiske Smak [...]. Skulde det derimot vera meint i Aalvor, vilde det likefram vera criminelt (Vinje 1993b s. 193).

I Monrads *Brand*-lesning har imidlertid satiren en helt annen retning. Her er det samtida som er gjenstand for satiren. Diktets hovedtanke, hevder Monrad, er den skjærende kontrasten mellom ideens «Alt eller Intet» og tidas «Lidt af Hvert»: «Digteren læser Tiden en alvorlig Text, dels i ligefremme Straffetaler, dels gjennom de fremstillede Karaktertyper» (Monrad 1866).

Verken Monrad eller Vinje leser Brand som en tragisk helt. Brand er «intet levende Menneske», hevder Monrad, «men et

Fragment, et Abstraktum, i grunden kun den personificerede Satire eller Straffeprædiken. [...] Hans Handlinger gaar derfor ogsaa gjerne i det Blaa og savne tilstrækkelig og bestemt Motivering» (ibid.). Både Vinje og Monrad har således problemer med tittelkarakteren, men av helt ulike årsaker. For Monrad er tittelkarakteren årsaken til at diktet om ham ikke er et helstøpt verk. Vinje kan kun ta Brand på alvor ved å tolke ham på vrangen, som spott og satire over tida. Slik spiller Vinje og Monrad på samme banehalvdel, men de spiller helt forskjellige spill.

I essayet «Brandpoesi» får Vinjes lesning av Ibsen en ekstra dimensjon, som unektelig gjør saken mer kompleks. Vinje visker ut skillet mellom litteratur og litteraturkritikk. Forholdet mellom kritikk og litteratur blir da prinsipielt uavklart. «Brandpoesi» er på den ene sida en kritisk tekst hvor litteratur gjøres til gjenstand for drøfting og diskusjon. Samtidig er det helt åpenbart en litterær tekst. «Brandpoesi» handler ikke bare om satire, men er også selv selv en satirisk tekst. «Brandpoesi» referer til Ibsens *Brand*, men forholdet mellom dette verket og det Vinje i essayet kaller «Brandpoesi» er også i beste fall uavklart. Slik svever essayet i en flertydig og uavklart tilstand mellom to domener, det litterære verkets og litteraturkritikkens (figur 2).

Tvisyn og overskridelse

I sum er Vinjes kritiske tekster om Bjørnson og Ibsen illustrerende for hans virke som litteraturkritiker. Mange har pekt på logiske brister og mangel på konsistens i kritikkene. Innvendinga fra Ernst Sars om at *Arne*-anmeldelsen er selvmotsigende er mer presis enn urimelig. Francis Bull pekte på at Vinje i sin iver etter å ramme Bjørnson kom ut for logiske vanskeligheter med sine estetiske dommer: «[S]nart hante han fortellingen om Arne fordi den var altfor romantisk, sentimental og affektet, snart klagde

han over at den var så krass og realistisk at man måtte grøsse» (Bull mfl. 1960 s. 148).

Det paradoksale og kontradiktoriske hos Vinje er ingen anomali. Det er hans stil og metode og henger nøye sammen med et velkjent topos i Vinje-litteraturen, tvisyn. Svært mye av det Vinje skrev er prega av hans berømte tvisyn. Vinjes bilde av Bjørnson som «trur at vera aalvorsam naar han er flirande» og Ibsen som «trur [...] at vera tragisk naar han verdt skjemtefull» (Vinje 1993b s. 188) gir resonans til «Hovudstadsfolk», et av stykkene i andre del av *Ferdaminni*, hvor Vinje skriver:

Skulde eg gjeva nokot Skilmark millom os fraa Hovudstaden og dei andre Byfolk, so maatte det største vera det, at me lettare sjaa kver Ting liksom med ei Dubbelsyn; me sjaa med eit Augnekast liksom Retta og Vraga paa Livsens Vev, soleides at me lettare kunna liksom graata med det eine Augat og læ med det andre (Vinje 1993c s. 136).

Både *Arne*-anmeldelsen og den opprinnelige *Brand*-anmeldelsen demonstrerer Vinjes tvisyn. Men «Brandpoesi» kompliserer bildet. Det er riktignok uråd å bringe *Brand*-anmeldelsen og «Brandpoesi»-essayet på en og samme formel. Årsaken til det er imidlertid ikke så mye Vinjes tvisyn eller at «Brandpoesi» står i direkte motstrid til det Vinje skriver i *Brand*-anmeldelsen. De to tekstene snakker rett og slett ikke samme språk. Vinjes anmeldelser av *Arne* og *Brand* forholdt seg nokså fritt til rådende konvensjoner for litterære anmeldelser, men de brøt ikke over tvert med disse. «Brandpoesi»-essayet derimot overskrider litteraturkritikksjangeren ettertrykkelig.

I anmeldelsen karakteriserer Vinje *Brand* som et «makal-aust Dikt i sit Slag», «eit spraaklegt og satirisk Meisterverk», «beiskt og bitande og vittigt og poetisk» (Vinje 1993b s. 181 og 183). I «Brandpoesi»-essayet viker slike konvensjonelle estetiske verdidommer plassen for et retorisk register og en litterær

virkemiddelbruk av en helt annen verden. Haarberg peker i sin analyse på at de enkelte delene av essayet knyttes sammen av to overgripende metaforer: Ibsen som Brandmann og Monrad som dyspeptiker (Haarberg 1985 s. 174). Dyspepsi, skriver Vinje, «har seg so, at Mennesket liksom usmeltat gjev ifraa seg det, som det tek in, so Du kann finna det alt atter, rigtignok berre i halv naturleg Tilstand» (Vinje 1993b s. 217). Vinje forklarer at tittelen på essayet, «Brandpoesi», henspiller på tittelfiguren i Ibsens dramatiske dikt, men Vinje drar navnesymbolikken fullstendig ad absurdum med et helt sett med bisarre sammenstillinger: Brandcorps, Brandvæsen, Brandfolk, Brandmann, Brandreidskap, Storebrand, Skogbrand, osv. Både Ibsen og Monrad er Brandmenn i essayets forvrengte, overførte betydning. Sveining Time har tolka «Brandpoesi» som et eksempel på en skrivemåte som innebærer «ei fornektning (negering) av fin-kulturens språklege og ideologiske regelverk, ein destruksjon av språkleg normalitet» (Time 1982 s. 27).

Forfatterkritikeren

Jeg har her forsøkt å belyse Vinjes kritikker av Bjørnsons *Arne* og Ibsens *Brand* i perspektiv av øvrige samtidskritikere, i lys av litteraturkritikkens historie og gjennom en undersøkelse av hva som særpreger Vinje som litteraturkritiker. Det er allmenn konsensus om at Vinje anlegger samme parodisk-ironiske lese-måte på de to verkene. Han var i 1859 aleine om å lese Bjørnsons bondefortelling som en parodi på ei bondefortelling. I sin samtid var Vinje på dette punktet en motstemme som imidlertid i årenes løp har blitt en førende stemme, om man har gitt sin tilslutning til Vinjes lesning eller ei. Sju år seinere var Vinje ute av stand til å ta Brand på alvor om han ikke tolka ham som «Skjemt». Da var han riktignok ikke aleine om en satirisk forståelse av

tittelkarakteren. Vinjes lesning hadde her et tangeringspunkt i Marcus Jacob Monrads kritikk av *Brand*.

Her stoppa imidlertid all enighet mellom antagonistene Vinje og Monrad. Anmeldelsene av *Arne* og *Brand* demonstrerer begge Vinjes metodiske tvisyn, som gir gjenlyd av Paul Botten-Hansens pregnante beskrivelse av vennen Vinjes ubestridelige talent til å være hoffnarr i middelalderens beste forstand, der han gikk omkring «som et levende Træsnit, skaaret ud af en gammel Folkebog, med Ironien bag sit Alvor og Graaden bag sin Latter» (Botten-Hansen 1860 s. 154). I «Brandpoesi», essayet som Vinje lot trykke i *Dølen* i september 1866 som en kommentar til debatten om *Brand*, overgår Vinje selv sitt eget tvisyn og overskrider rådende sjangerkonvensjoner for litteraturkritikk. Her får *Dølen*s lesere levert en ironisk og degraderende forvrengning av Ibsens *Brand* på den ene sida, i form av neologismen «Brandpoesi», og av Monrads *Brand*-kritikk på den andre. «Brandpoesi» kan forstås som et radikalt utslag av en prosess hvor litteraturkritikken autonomiseres.

Man skiller gjerne mellom tre hovedtyper av kritikere, den akademiske kritikeren, den journalistiske kritikeren og forfatterkritikeren (Linneberg 1992 s. 65). Det spesielle med Vinje er at han står i spagat mellom to av kategoriene. Han synes hovedsakelig å høre hjemme i kategori to (den journalistiske kritikeren), men den særegne formen for journalisme som Vinje praktiserte og som han også etablerte – den kritiske, men sterkt litterært orienterte og essayistiske journalisten – gjør at han også har en fot i kategori tre (forfatterkritikeren). Om det skulle være en formildende omstendighet ved Dag Solstads problematiske forbigåelse av Vinje i *Brand*-essayet hans fra 2008, måtte det være at Solstad også opptrer nettopp som en forfatterkritiker med en agenda som peker utover mottakelsen av *Brand* i 1866 og mot Solstads egen identitet som kulturkritiker og politisk opposisjonell. Ikke

uten grunn munner derfor Solstads gjennomgang av samtidskritikken av Ibsens verk ut i følgende selvbekjennelse: «Jeg er stolt. Jeg retter ryggen. Jeg er atter kommunist. Jeg innser atter det nødvendige» (Solstad 2008 s. 50).

Noter

- 1 Følgende anmeldelser av Bjørnstjerne Bjørnsons *Arne* i trykte publikasjoner i 1859 er kartlagt under arbeidet med dette kapitlet: Georg Krohn, *Bergensposten*, 30. august 1859; *Christiania-Posten*, 9. september 1859; O. T. Krohg, *Morgenbladet*, 15. september 1859; Hans Bordevik, *Aftenbladet*, 21. september 1859; Clemens Petersen, *Fædrelandet*, 8. oktober 1859; A. O. Vinje, *Dølen*, 9. oktober, 30. oktober og 6. november 1859; Carl Rosenberg, *Dansk Maanedsskrift*, 1859.
- 2 Jette D. Søllinge og Niels Thomsen oppgir at *Fædrelandet* hadde 1900 abonnenter i 1857 og 1650 i 1860 (Søllinge og Thomsen 1989 s. 109).
- 3 Følgende anmeldelser av Henrik Ibsens *Brand* i trykte publikasjoner i 1866 er kartlagt under arbeidet med dette kapitlet: Paul Botten-Hansen, *Illustreret Nyhedsblad*, 1. april 1866; *Snällposten*, 3. april 1866; Philip Weilbach, *Berlingske Tidende*, 4. april 1866; M. J. Monrad, *Morgenbladet*, 5. april 1866; Fredrik Bætzmann, *Aftenbladet*, 6. april 1866; Ditmar Meidell, *Aftenbladet*, 7. april 1866; Clemens Petersen, *Fædrelandet*, 7. april 1866; A.O. Vinje, *Dølen*, 8. april 1866; *Illustrert Tidende*, 29. april 1866; Erik Bøgh, *Folkets Avis*, 1. mai 1866; Georg Brandes, *Dagbladet*, 23. mai 1866; *Göteborgs-Posten*, 1. juni 1866; Fredrik Helveg, *Bjørnson og Ibsen i deres to seneste Værker*, København 1866, ss. 26–67; M. J. Monrad, *Morgenbladet*, 2., 9., 16. og 23. september 1866; A.O. Vinje, *Dølen*, 16. september 1866; O. T. Krohg, *Morgenbladet*, 29. oktober og 23. november 1866; K. A. Winterhjelm, *Morgenbladet*, 1. og 4. desember 1866; Jens Lieblein, *Norden* 1 (1866), 287–297; Johan Vibe, *Litterairt Tidsskrift* (1866), 183–207; Carl Rosenberg, *Nordisk tidsskrift för politik, ekonomi och litteratur* 1 (1866), 106–12.

Litteratur

Beyer, E. (red.). (1995). *Norges litteraturhistorie. 2: Fra Wergeland til Vinje*. Oslo: Cappelen.

- Bjørnson, B. (1858). *Arne*. Bergen: H. J. Geelmuydens Enke.
- Botten-Hansen, P. (1860). «Fra Thronthjem III». *Illustreret Nyhedsblad*, 2. september 1860, s. 154–155.
- Bull, F., Paasche, F., Winsnes, A. H., og Houm, P. (1960). *Norsk litteraturhistorie. 4: Fra februarrevolusjonen til første verdenskrig*. Oslo: Aschehoug.
- Elster, K. (1934). *Illustrert norsk litteraturhistorie. 4: De store diktere*. Oslo: Gyldendal.
- Furusest, S., Thon, J. H., og Vassenden, E. (red.). (2016). *Norsk litteraturkritikks historie 1870–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjerck Hagen, E. (2019). *Norsk litteratur 1830–1875: Romantikk, realisme, modernisme*. Oslo: Dreyers forlag.
- Haarberg, J. (1985). *Vinje på vrangen: Momenter til revurdering av en nasjonal klassiker*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jæger, H. (1896). *Illustreret norsk litteraturhistorie. 2: 1ste halvbind*. Kristiania: Bigler.
- Liestøl, K., og Stang, E. (1938). *Norges litteraturhistorie*. Oslo: Gyldendal.
- Linneberg, A. (1992). *Norsk litteraturkritikks historie 1770–1940. Bind II: 1848–1870*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Monrad, M. J. (1866). Om Ibsens *Brand*. *Morgenbladet*, 23. september 1866. Tilgjengelig fra: <https://www.hf.uio.no/is/rjenester/kunnskap/ibsen-arkivet/tekstarkiv/anm/br/br-m-j-monrad-2.html>.
- Petersen, C. (1859). *Arne af Bjørnstjerne Bjørnson. Fædrelandet*, 8. oktober 1859, s. 1–2.
- Rosenberg, C. (1859). «Æsthetisk Literaturoversigt». *Dansk Maanedsskrift*, 1859 (2), s. 478–495.
- Sars, J. E. (1912). *Samlede værker. 4: Portrætter og essays*. Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel.
- Solstad, D. (2008). «Om *Brand* av Henrik Ibsen». *Norsk Shakespeare og teatertidsskrift Årg. 11* (2), s. 45–51.

- Søllinge, J. D. og Thomsen, N. (1989). *De danske aviser 1634–1989. 2: 1848–1917*. Odense: Dagspressens Fond.
- Time, S. (1982). «Borgaren og satyren – moment til eit bilde av Vinje som essayist i DØLEN». I: Ottar Grepstad (red.). *Essayet i Norge: Fjorten riss av ein tradisjon*. Oslo: Samlaget.
- Vesaas, O. (2001). *A. O. Vinje: Ein tankens hærmann*. Oslo: Cappelen.
- Vinje, A.O. (1969). *Brev*. Oslo: Samlaget.
- Vinje, A.O. (1993a). *Skrifter i Samling. 1: Bladstykke i Morgenbladet, Andbrimner, Drammen Tidende, Den Norske Tilskuer og Dølen*. Oslo: Samlaget
- Vinje, A.O. (1993b). *Skrifter i Samling. 2: Bladstykke Dølen II–VIII*. Oslo: Samlaget.
- Vinje, A.O. (1993c). *Skrifter i Samling. 4: Ferdaminni, Fjollstaven min, Elsk og Giftarmaal*. Oslo: Samlaget.